

**TİMUR'UN SEFERİNE KADAR KAFKASYA'DA
KATOLİK RAHİPLER VE KİLİSELERİ ÜZERİNE**
ON THE CATHOLIC PRIESTS AND THEIR CHURCHES
IN CAUCASIA UNTIL TIMUR'S CAMPAIGN

Altay Tayfun ÖZCAN*

Makale Bilgisi

Başvuru: 15.05.2020

Kabul: 08.06.2020

Article Info

Received: May 15, 2020

Accepted: June 08, 2020

Özet

Kafkasya Avrupa için asırlar boyunca merak edilen bir bölge olsa da Haçlı seferlerine kadar bilinmeyen bir ülke olarak kalmıştı. Belki bundan sonraki yıllarda da bilinmeyen bir bölge olarak kalabilirdi. Ancak Ortadoğu'daki Haçlıların askerî desteğe ihtiyaç duymaları Katolik din adamlarının gözlerini Kafkasya'daki güçlü Gürcü Krallığı'na doğru çeviriyordu. Bu vaziyet kısa süre içerisinde Papalık ile Gürcüler arasında diplomatik bir temasa neden olurken diğer taraftan Katolik din adamları da Kafkasya'da kiliseler kurabilecekleri bir imkâna sahip oldular. Onlar burada güvenilir bir ortam bulmuşlardı. Bu güvenilir ortam bir süre sonra Kafkasya'nın Moğol egemenliği altına alınmasıyla sarsılsa da Moğollar bir süre sonra Katolik din adamlarını desteklediler. Bu sayede de onlar sadece Gürcü Krallığı egemenliğindeki topraklarda değil, aynı zamanda Kafkasya'nın diğer bölgelerinde de kiliselerini kurdular. Aynı zamanda birbirleri arasında irtibat halindediler ve bu irtibat onların bir teşkilat olarak giderek güçlenmelerine de kapı aralıyordu. Artık onlar sadece Katolikliği vaaz eden bir kilise teşkilatı olmaktan çıkarak bölgede misyonerlik faaliyetlerinde bulunan ve bunda da başarı sağlayan bir teşkilat haline gelmişlerdi.

Bu çalışmamızda Timur'un XIV. yüzyılın sonlarındaki seferine kadar Kafkasya'daki Katolik din adamları ve kiliselerinin varlığını ele alacak ve Kafkasya'daki teşkilatlanmaları üzerinde duracağız.

Anahtar Kelimeler: Katolik din adamları, misyonerlik, Kafkasya, Moğollar.

Abstract

Although Caucasia was an area of curiosity for Europe for centuries, it remained an unknown country until the Crusades. It could have remained unknown in the following years. However, the growing need for military support on part of

* Prof. Dr., Kültahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi.

the Crusaders in the Middle East resulted in Catholics priests seeking the support of the mighty Georgian Kingdom in the Caucasus. This resulted in the establishment of diplomatic contacts between the Papacy and Georgians providing the Catholic clergy with the opportunity to establish churches in the Caucasian region. They have spotted a reliable environment here. Although this situation was shaken by the Mongols who conquered Caucasia, Mongols soon supported Catholic priests. Thus, they built churches not only within the territory under Georgian control but also in the remaining parts of Caucasia. At the same time, they were in contact with each other which gave strength to their growing organization. They were quick to convert from a church organization that preached Catholicism to an organization that carried out missionary activities in the region and also achieved success in this.

In this study I will examine the existence of Catholic clergy and their churches in the Caucasus until Timur's campaign that occurred the end of the XIVth century with particular focus on their organization in the region.

Key Words: *Catholic priests, missionary activities, Caucasia, Mongols.*

1402'nin sonu veya 1403'ün başında kendisini İran'daki Sultaniye kentinde bulunan Katolik Kilisesi'nin Başpiskoposu olarak takdim eden Johannes adlı bir rahip Avrupa'daki çeşitli kentlere ulaştıkça buralarda farklı bir mutluluk öbek öbek yayılıyordu. Bu mutluluğun nedeni, altı veya yedi yıl önce Niğbolu muharebesinde Haçlı ordusunu ezip geçen ve hatta aralarında Fransız ordusunun başkomutanı Nevers Dükü Jean'ın da bulunduğu pek çok önemli komutanı esir eden Yıldırım Bayezid'in yenilgiye uğramakla kalmayıp –tarihin bir cilvesi gibi– esir edildiğinin bildirilmesinden kaynaklanıyordu¹. Avrupa için hala çok büyük bir tehlike olan ve her an Constantinopolis'i ele geçirip sonrasında Roma'ya saldıracağından endişe edilen² bir hükümdarın düşüşü bundan başka nasıl bir hisse neden olabilirdi ki? Bu memnuniyete paralel olarak Avrupa'da şimdi yeni bir gündem de belirlemeye başlamıştı: *Avrupa'nın şanlı ordusunu imha eden Bayezid'i yenen komutan kimdi? O, Timur'du.*

Aslında birkaç yıldır Timur'a dair çeşitli haberler Avrupa'da dilden dile dolaşıyordu. Tamamıyla olumsuz bir bakış açısıyla şekillenmiş bu

¹ Ankara muharebesinin Avrupa'daki yankısı ile ilgili olarak bk. M. Meserve, *Türk*, çev. M.T. Akad, April yay., İstanbul, 2011, s.439. Johannes'in elçilik misyonu ve faaliyetleri ile ilgili olarak bk. A.T. Özcan, "Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes ve Libellus de Notitia Orbis Adlı Eserinden Bazı Parçalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.33/ S. 55, 2014, s.126-130.

² Bayezid'in bu ve daha başka "hayali" tasarıları ile ilgili olarak bk. A.T. Özcan, "XV. Yüzyılın İlk Yarısına Ait Avrupa Kroniklerinde Yıldırım Bayezid İmajı", *Uluslar arası Yıldırım Bayezid Sempozyumu Bildirileri*, Yayına Hazırlayanlar H.B. Öcalan ve Y.Z. Karaaslan, TTK yay., Ankara 2019, s.233.

dedikodular, Johannes'in getirdiği bu haberle, yani Ankara zaferi ile birlikte bir anda radikal bir şekilde değişti ve Timur, düşman kimliğinden sıyrılarak bir kurtarıcı olarak algılanmaya başladı³. Diğer taraftan bu yeni imajın oluşumunda efendisinin mektuplarını adreslerine teslim eden Johannes'in, aktardığı resmi olmayan bilgileri ile kanaati de etkiliydi. Nitekim o, bir yandan Ankara muharebesi ve Bayezid'in yenilmesiyle ilgili bilgiler verirken diğer taraftan da açık bir şekilde hayranlık beslediği Timur'un şahsiyeti, devleti, egemenliği altındaki toprakları, burada yaşayan tâbileri ve daha pek çok konuda malumatı meraklı kimselerle paylaşıyordu. Bu anlatılanlar o kadar ilgi gördü ki kısa süre içerisinde iki kitap ortaya çıktı ve yaygınlaştı. Bunlardan birisi Johannes'in Fransa'da bulunduğu sırada yazıya geçirilen *Ordonnances de Temir Bey*⁴, diğeri ise Almanya'da kaleme alınan *Libellus de Notitia Orbis* adlı eserlerdir⁵. Her ikisi de son derece önemli kaynaklar olan bu eserlerden sonuncusunda bir detay çok dikkat çekiciydi. Johannes bu eserde Gürcistan'da ve Ermenistan'da faaliyet gösteren Katolik din adamlarından bahsedip pek çok kiliseler kurduklarından ve etkilerinin Kafkasya ile sınırlı kalmayarak buradan Etiyopya ve Hindistan'a kadar yayıldığını ifade ediyordu. Elbette bu bilgi bazı kimseler için yeni değildi, ancak şimdi Johannes anlattıklarının ilgi çekiciliğine bu bilgileri de katarak, iyice unutulmuş olan bir geçmiş bir anda tüm çarpıcılığı ile çok daha geniş bir kitleye ifşa ediyordu. Ancak, aslına bakılacak olursa bu geçmiş o kadar yitip gitmişti ki Johannes'in kendisi bile maziyi pek iyi bilmiyordu. Nitekim Kafkasya'daki Katolik misyonunu 1310'da başlatmasına karşın Katolik din adamları burada çok daha önceki yıllardan itibaren faaliyette bulunuyorlardı ve çizdiği sınırın çok daha ötesine kadar, Kafkasya'nın kuzeyinde gerek Karadeniz'in kıyısında gerekse dağlık bölgelere kadar yayılmışlardı⁶.

³ Timur imajındaki değişim ile ilgili olarak bk. A. Knobner, "Timur'un Yükselişi ve Batı'nın Diplomatik Cevabı", çev. M.Ş. Yüksel, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.18/2005, s.232, 237, 240

⁴ Sultaniyeli Johannes, *Timur'un Sarayında*, Eski Fransızca Aslından Çeviren ve Notlandıran A.D. Altunbaş, Kronik kitap, İstanbul 2020.

⁵ A. Kern, "Der 'Libellus de Notitia Orbis' Johannes III (De Galonifontibus) O.P. Erzbischofs von Sulthanyeh", *Archivum Fratrum Praedicatorum*, Vol. VIII/ 1938, s.82-123. Bu edisyon kritik metne bağlı olarak eserin kısmi bir tercümesi için bk. A.T. Özcan, "Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes ve Libellus de Notitia Orbis Adlı Eserinden Bazı Parçalar", s.132-155.

⁶ Sultaniyeli Johannes'in Doğu'daki Katolik kiliseleri ile ilgili bilgileri için bk. A.T. Özcan, "Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes ve Libellus de Notitia Orbis Adlı Eserinden Bazı Parçalar", s.148, 151-153.

Hıristiyanlık Kafkasya’da erken denilebilecek bir dönemde, IV. yüzyılda yayılmaya başlamış ve kalıcı bir din olmayı başarmışsa da⁷ gelişimi epey zorlu bir süreci gerektirmişti. Bunun en temel nedeni Kafkasya’yı adeta birbirinden farklı dünyalara bölen coğrafi şartlarıydı. Bundan ötürü Hıristiyanlık Ermenistan ve Gürcistan gibi iletişimi güçlü olan bölgelerde hızlı bir gelişme göstermesine karşın kuzeyinde yer alan bölge, Alan örneğinde görülebileceği gibi Hıristiyanlık ile ancak IX. yüzyılda yayılma imkânı bulabilmişti⁸. Çerkes ve Abazaların Hıristiyanlık ile tanışmaları ise bundan da geç bir tarihte, XIV. yüzyılda gerçekleşecekti⁹. Diğer taraftan bu coğrafi durum, inanışta da farklı biçimlerin ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Nitekim XIII. yüzyılda İtil boylarına çıkmak üzere Kafkasya’ya gelmiş olan bir Dominiken heyetin gözlemlerinin aktarıldığı bir raporda Kafkasya’nın en kuzeyinde yer alan Matrica’daki Hıristiyanlıkla ilgili gözlemler, bu kentten Hıristiyan ahalisinin, Hıristiyanlığı bu dinin ilkelerinin epey dışında yaşadıklarını gösterir. Mesela kentin efendisi Hıristiyan olmasına karşın haremde yüz tane eşi bulunuyordu¹⁰.

Kafkasya’da Hıristiyanlığın yayılmasının yavaşlığında bir diğer etken de bölgenin dış dünyaya kapalı olmasıydı. Bu durum bölgedeki Hıristiyan cemaati giderek artan bir kapalılığa sevk etmiş ve neticede Kafkasya Hıristiyanlığı farklı bir karaktere bürünmüştür. Mesela Gürcü kilisesi otonom bir yapıya sahip olup *Katolikos* unvanını verdikleri bir din adamının önderliğinde varlık gösterirken Ermeniler de yine kendi katolikoslarının önderliğini benimsemişlerdi¹¹. Bununla birlikte her iki kilise de Kafkasya Hıristiyanlığının yayılmasında önemli başarı kaydetmişti ve tarihî kaynaklara bakıldığında bu faaliyetlerin gerçek bir beceri kazandığını gösteren misaller de vardır. Mesela 682’de İsrail adlı rahibin önderliğindeki

⁷ Kafkasya’da Hıristiyanlığın başlangıcı ve Doğu Roma Kilisesi’nin etkisine dair bk. I. Arzhantseva, “The Christianization of the North Caucasus”, *Die Christianisierung des Kaukasus*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2002, s.17-26

⁸ E.S. Zevakin – N.A. Pençko, “Oçerki po İstorii Genuezskih Koloniy na Zapadnom Kavkaze v XIII i XV vv.”, *İstoriçeskiy Zapiski*, T. 3/ 1938, s.117; T.S. Noonan, “Why Orthodoxy did not Spread among the Bulgars of the Crimea during the Early Medieval Era: An Early Byzantine Conversion Model”, *Christianizing Peoples and Converting Individuals*, eds. G. Armstrong and I.N. Wood, Brepols Publishing, Turnhout, 2000, s.24;

⁹ E.S. Zevakin – N.A. Pençko, “Oçerki po İstorii Genuezskih Koloniy na Zapadnom Kavkaze”, s.117.

¹⁰ “Dominiken Misyoner Julian’ın Seyahati ile ilgili Metinler”, *Moğollar Avrupa’da, Moğolların Avrupa Seferinin Üç Tanığı*, Hazırlayan, Çeviren ve Notlandırılan, A.T. Özcan, Kronik kitap, İstanbul 2020, s.54-55.

¹¹ M.W. Baldwin, “Missions to the East in the Thirteenth and Fourteenth Century”, *A History of the Crusades*, Vol. V, ed. N.P. Zacour, H.W. Hazard, The University of Wisconsin Press 1985, s.469.

bir heyet Kafkasya Hunlarının Derbend'in kuzeyindeki Varaçan adlı kentlerinde bir süre kalmış ve burada misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuş, başarılı neticeler elde etmişti¹². Benzer kabiliyet bundan çok daha görkemli bir muvaffakiyetle Gürcü kilisesi tarafından da ortaya konmuştu. Nitekim askerî yardım sağlamak üzere epey kalabalık bir nüfusla Gürcistan'a gelen Kumanlar Gürcü kilisesine mensup din adamlarının eliyle Hıristiyanlığı kabul etmiş ve bu bölgede kiliseler kurarak varlıklarını devam ettirmişlerdir¹³. Ancak bu ve daha başka başarılar Kafkasya'nın kendi içine kapalı bir coğrafya olmasından ötürü dış dünyada akis bulmuyordu. Bununla birlikte bu, dış dünyanın burada olup bitenler konusunda tamamen bihaber oldukları manasına gelmez.

Kafkasya Hıristiyanlığının kendi içine kapanık bir yapı arz etmesine karşın bölgedeki Hıristiyan varlığına dair kimi bilgiler Avrupa'ya ulaşıyordu. Mesela 1109'da kaleme alınmış bir mektupta Gürcüler Kafkasya'yı, Büyük İskender tarafından Kafkasya'ya çekilmiş seddin kuzeyinde bulunan efsanevi *Gog ve Mogog*lara karşı koruyan bir halk olarak tasvir edilmiştir¹⁴. Bununla birlikte bu tanımlama bile Kafkasya'nın henüz "keşfedilmediği" dönemlere aittir ve Gürcistan ile kuzeyindeki bozkırlılar arasındaki mücadeleye dair haberlerinin dinî bir yorumu hüviyetindedir. Bu haberler –yine Gürcistan özelinde olsa da– Haçlı seferlerinden sonra ciddi bir artış gösterdi. Bunda tahmin edilebileceği üzere Gürcüler ile çevresindeki Türk devletleri arasındaki mücadelelere ilişkin haberlerin Haçlıların kulağına erişmesi etkiliydi. Gürcülerin, düşmanlarına karşı kazandıkları zaferlere ilişkin bu duyular arttıkça Haçlıların gözleri Kafkasya'ya daha çok yöneliyor ve eskinin "Gog ve Mogoglara karşı mücadele eden" Gürcü kimliği Haçlılara destek verebilecek bir olası müttefike dönüşüyordu. İşte bu yıllarda kimi din adamlarının düşlerini Gürcü Krallığı ile temas kurmak ve onlarla ittifak bağı kurmak süslemeye başlamıştı¹⁵. Bununla birlikte bu süreç 1204'te Constantinopolis'in Latinlerin eline geçmesi ile bir anda tamamen değişti. Zira Latinler bu hadise ile sadece Constantinopolis'i değil, aynı

¹² Söz konusu faaliyet ile ilgili olarak bk. *The History of the Caucasian Albanians by Movses Dasxurançi*, translated by C.J.F. Dowsett, Oxford University Press, London 1961, s.156-171. Ziyaret ile ilgili ayrıca bk. A.V. Gadlo, *Etničeskaya İstoriya Severnogo Kavkaza IV-X vv.*, İzdatel'stvo Leningradskogo Universitete, Leningrad 1979, s.142-150; A.T. Özcan, *Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya*, Kronik kitap, İstanbul 2019, s.90-91.

¹³ J. Richard, *La Papauté et les Missions D'Orient au Moyen Age (XIIIe–XV siècles)*, Ecole Française de Rome, Roma 1977, s.22.

¹⁴ J. Richard, "L'extreme Orient legendaire au Moyen Age: Roi David et Pretre Jean", *Annales d'Ethiopie*, Vol. II/ 1957, s.228. Gürcistan ile ilgili Batıda kaleme alınmış kaynaklardaki bilgilerle ilgili olarak bk. B. Hamilton, "Latins and Georgians and the Crusader Kingdom", *Al-Masaq*, Vol. 23/ 2, 2011, s.118.

¹⁵ B. Hamilton, "Latins and Georgians and the Crusader Kingdom", s.120.

zamanda onun ilişki içerisindeki bölgelerle bağlantılarını da ele geçirmiş bulunuyorlardı. Kafkasya da bunlardan en kıymetlilerinden birisiydi ve Batılılar şimdi düşlerini gerçekleştirmeye en yakın noktada bulunuyorlardı.

Batılıların Kafkasya'yı keşfetmenin eşğine geldikleri bu yeni dönemde herkesin Kafkasyası birbirinden farklıydı. Cenevizliler ve Venedikliler için Kafkasya ticaret açısından önemliken dinî çevreler için ise bu diyar yukarıda ifade edildiği üzere Haçlılara destek verebilecek bir müttefik yatağı olma özelliği göstermesinden ötürü kıymetliydi. Bu kıymet, Haçlı varlığının zayıfladığı her an daha da artıyordu. İşte bu durum, 1204'teki gelişme ile birleşince Kafkasya artık bir an evvel temas kurulması gereken bir coğrafya haline geldi. İşte bunun bir neticesi olarak 1211'de Papa III. Innocentius, seleflerinden hiçbirinin teşebbüs etmediği yeni bir girişimde bulunmaya karar vererek Gürcü Krallığı'na bir elçilik heyeti gönderdi ve ilettiği mektubu aracılığıyla onları Ortadoğu'daki Haçlı varlığına destek vermeye çağırdı¹⁶. Bununla birlikte bu talep ve bu yıllardaki daha başka istekler gerek Gürcistan ile Ortadoğu arasındaki coğrafi uzaklık ve gerekse Gürcülerin karşı karşıya kaldığı başta Selçuklular olmak üzere daha başka tehlikelerden ötürü neticesiz kaldı. Ancak 1220'de Gürcistan önce Moğolların ve ardından Celaleddin Harezşah'ın saldırılarının hedefi olunca yardım istemek üzere girişimde bulunan bu sefer Gürcüler oldu ve bu, 1230'ların ortalarında çok daha güçlü bir yardım talebi ile tekrar edildi¹⁷. Artık mecburiyet iki yönlü hale gelmişti ve bu, iki tarafın da birbirine yaklaşması demektir. Avrupa ile Kafkasya artık tarihte ilk defa bu kadar birbirine yakındı.

Papalık ile Gürcü Krallığı arasındaki ilişkilerin bu şekilde sıklaşması temaslar sırasında sadece Gürcistan'da değil, aynı zamanda ilerleyen yıllarda Kafkasya'nın tamamının Katolik misyonerliğine açılmasına neden olacak gelişmelere de kapı aralıyordu. Katolik dünyanın hızlı bir şekilde dışarıya açılma dönemi içerisine girdiği bu dönemde¹⁸ Kafkasya da doğrudan ve çok

¹⁶ J. Richard, *La Papauté et les Missions D'Orient au Moyen Age*, s.53.

¹⁷ J. Richard, *La Papauté et les Missions D'Orient au Moyen Age*, s.54.

¹⁸ Mesela bu yıllarda Dominikenler misyonerlik faaliyetleriyle Hıristiyanlığı yaymak çabasını öyle bir ele almışlardı ki bu gayret ilginç neticelerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu neticelerden en dikkat çekici Macaristan merkezli faaliyetlerdir. Nitekim burada üslenen Dominikenler Kumanların Hıristiyanlaştırılması meselesinde zaman ilerledikçe önemli başarılar elde etmişler ve en nihayetinde bu başarı Tuna boylarında bir Kuman Piskoposluğu'nun kurulmasına kadar varmıştır. Dahası onlar 1230'larda İtil boylarına kadar gidip burada yaşayan Macar boylarını da Hıristiyanlaştırmak gibi cüretkar bir hamlede de bulunacaklardı. Dominikenlerin Kumanlar üzerindeki faaliyetleri ile ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak şu iki çalışma bilhassa önemlidir: V.T. Paşuto, "Polovetskoe Episkopstvo", *Drevneyşie Gosudarstva Vostochnoy Evropy*, Moskva 2011, s.573-581; R. Hautala, "İstoriçeskiy Kontekst Osnovaniya Katoliçeskoy Eparhii Kumani 1227 goda",

özel bir hedefti. 1232'de Papa IX. Gregorius, Constantinopolis Patriği'ne gönderdiği bir mektubunda doğuda Katolik misyonerlik çalışmalarının önemine değindikten sonra bu kapsamda üzerine düşülmesi gereken halklar arasında Gürcü, Laz ve Alanların adlarını açıkça zikrediyordu¹⁹. İşte, artık Kafkasya'nın Katolik misyonerlik faaliyetlerinin odak noktasına oturduğu bir dönemde Papa'nın mektubundan hemen sonra, 1233'te Russanolu Jacobus adlı bir Fransisken din adamı, Papa IX. Gregorius'un kendisini Gürcü Kralı'na takdim eden bir mektubu²⁰ ile Gürcistan'a gitti ve burada bir Fransisken kilisesi kurmak üzere girişimlerde bulundu. Bu ziyaretle ilgili olarak günümüze erişen bilgiler, din adamının Gürcü Kralı ve maiyeti tarafından memnuniyetle karşılandığına işaret etse de²¹ Jacobus'un veya bu bölgede ardında bıraktığı din adamlarının faaliyetleri hususunda malumat yoktur²². Bununla birlikte adı geçen din adamının ziyaretinin Katolik rahiplerin Kafkasya'daki varlığı için bir dönüm noktası olduğu açıktır. Elde bir delil olmamakla birlikte onun, Kafkasya gibi Katolik din adamları tarafından pek de iyi tanınmayan bir bölgeye gitmeyi düşünebilecek diğer din adamları için cesaretlendirici bir figür hâline dönüştüğü üzerinde de durulabilir. Kısa süre sonra Papalığın Kafkasya'ya adeta bir dinî çıkartma yapacak olması da muhtemelen bunun bir yansımasıydı.

1240'da Papalık Gürcistan'a sekiz Dominiken rahibinden oluşan bir heyet gönderdi. Ancak bu bölgeye adım attıklarında Hugucius, Jacobus, Beneventius, Rubinius, Petrus, Bernardus, Lambertus ve Guizadus adlı Dominiken din adamları²³ ülkeyi çok farklı bir durumda buldular. Zira ülke 1239'da Moğollara biat etmiş durumdaydı ve Gürcü tahtı ancak Moğol

Zolotoordnskaya Tsivilizatsiya, No. 7 / 2014, s.111-139; Ya.V. Pilipçuk, "Kumanskaya Episkopiya (Aspekti Politiçeskoy İstorii)", *Kazahskoe Gosudarstvo i Evraziyskoe Prostranstvo: İstoriya i Sovremennost'*, *Sbornik Materialov XI Evraziyskogo Nauçnogo Foruma*, red. Z.E. Kabul'dinov, N.Y. Mayahmetov, D.A. Kausilov, K.O. Kazina, A.S. Ornbekova, Astana 2014, s.285-289; S. Kováč, "Bortz, A Cuman Chief in the 13th Century", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 58/ 3, 2004, s.255-266.

¹⁹ C. Delacroix-Bestier, *Les Dominicains et la Chrétienté Grecque aux XIVe et XVe Siècles*, Ecole Française de Rome, Rome 1997, s.45.

²⁰ "Rogat Georgiae Regem, ut Fratrem Jacobum de Russano redeuntem cum aliis Francibus Ordinis Minorum besigne recipiat", *Bullarium Franciscanum Romanorum Pontificum*, Studio et Labore Fr. Joannis Hyacinthi Sbaraleae, Tomus I (Ab Honorio III ad Innocentium III), Romae 1759, s.101-102.

²¹ "Praecones Evangelici in Georgia", *Annales Ecclesiastici*, ab Augustino Theiner, Tomus 21, Parisiis 1870, s.74-75. Bu ziyaret ile ilgili olarak ayrıca bk. J. Richard, *La Papauté et les Missions D'Orient au Moyen Age*, s.44, 55; R.B. Brooke, *Early Franciscan Government Elias to Bonaventure*, Cambridge University Press, Cambridge 1959, s.146.

²² M.W. Baldwin, "Missions to the East in the Thirteenth and Fourteenth Century", s. 470.

²³ "Ad Rusudem Reginam Georgiae Auxilia Contra Tartaros", *Annales Ecclesiastici*, ab Augustino Theiner, Tomus 21, Parisiis 1870, s.226

başkomutanı Carmagun Noyan'ın izni ile hüküm sürebiliyordu. Bununla birlikte bu din adamlarının bir şansı bölgeye Moğolların Kafkasya'yı egemenlik altına almalarından sonra gelmeleri oldu. Moğollar onca yıkımın ardından Kafkasya'yı yeniden yapılandırıyorlardı ve bu süreçte Katolik din adamları, Moğolların bozkır devletlerinin tamamında gördüğümüz hoşgörüyü onlara da fazlasıyla gösterdiler²⁴. 1245'te Baycu'ya gönderilen heyette yer alan St. Quentinli Simon 1240'da Tiflis'e gönderilen bu din adamlarıyla görüşmüş veya onlarla temas kurmuş insanlarla karşılaşmıştı. Kafkasya'da bulunan Katolik din adamlarının faaliyetleri ile ilgili en ufak bir bilgi vermemişse de tehdit altında bulduklarından veya durumlarının kötü olduğuna ilişkin de bir kayıt düşmemiştir²⁵. 1255'te yolu Kafkasya'ya düşen Rubruklu Willem, bu noktada Simon'dan daha cömert davranmıştır. Surmari'de Katolik din adamları ile, hatta muhtemelen bizzat 1240'ta Gürcistan'a gelen Bernardus ile karşılaşmıştı²⁶. Willem ayrıca Tiflis'te de Dominikenlerin kilisesinin olduğunu biliyordu. Nitekim Sartak'a ulaşmak üzere yol alan Katolik din adamları ile Ani'deyken karşılaştığında verdiği tavsiyeler üzerine onlar “*kardeşlerinin olduğu Tiflis'e gitmeye, onlarla ne yapacaklarını konuşmaya karar*” vermişlerdi²⁷. Ancak ne yazık ki Willem, Surmari'deki Kilise ile ilgili olduğu kadar Tiflis'teki kilise hakkında da malumat vermemiştir. Yine de onun kayıtları 1240'ta Gürcistan'a gelen Dominikenlerin burada tutundukları ve dahası çevre bölgelere yayılarak teşkilatlandıklarını göstermesi açısından önemlidir. Diğer taraftan Willem, Katolikliğin ve onun başında bulunan Papa'nın Kafkasya'da ciddi bir prestij kazandığını da gözlemlemişti. Nitekim önemli Gürcü komutanlardan birisi olan Şahensa ve oğlu Zaharia ile görüşmesini şu sözlerle özetler: “*Roma kilisesinin çocukları olduklarını ve eğer Papa onlar biraz destek gönderirse kendilerinin bizzat tüm komşu halkları kiliseye itaat ettireceklerini söylediler*”²⁸ Elbette bu aktarılanlar, Şahensa ve oğlunun gerçek his ve

²⁴ 1240'da Gürcistan'a gönderilen heyet ile ilgili olarak bk. C.R. Beazley, *The Dawn of Modern Geography*, Vol. III, Oxford 1906, s.187; P. Jackson, *The Mongols and the West*, Pearson-Longman Press, Harlow 2005, s.60; M.W. Baldwin, “Missions to the East in the Thirteenth and Fourteenth Century”, s.470; B. Hamilton, “The Latin Empire and Western Contacts with Asia”, *Contact and Conflict in Frankish Greece and the Aegean 1204–1453, Crusade, Religion and Trade between Latins, Greeks and Turks*, eds. N.G. Chrissis and M. Carr, Routledge Taylor and Francis Group, London 2016, s.44.

²⁵ Simon de Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245–1248*, çev. E. Özbayoğlu, Daktav yay, Antalya 2006, s.36.

²⁶ Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk (1253–1255)*, ed. P. Jackson, D. Morgan, çev. Z. Kılıç, Kitap yay, İstanbul 2010, s.277.

²⁷ Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk*, s.279-280.

²⁸ Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk*, s.278.

kararını göstermekten çok Kafkasya'da Papalığın destek umulacak bir makam halini alacak kadar güce eriştiğine işaret eder.

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Dominikenler Moğolların hoşgörüsü ile de desteklenen konumları sayesinde o kadar geniş bir bölgeye yayılmışlardı ki, güneyde Tebriz'e kadar kiliseleri ile, şapelleri ile ve buralarda görevli din adamları ile Kafkasya'nın pek çok yerinde boy gösteriyorlardı²⁹. Bununla birlikte bu dönemde Kafkasya'daki Katolik din adamlarının varlıklarına ilişkin bilgiler ancak varlıklarına işaret eden kimi göndermeler ve buradaki din adamlarının isimleri ile sınırlıdır ve bundan ötürü genel bir tablo çizmek mümkün değildir. Veri azlığı, bölgede tutunmuş olmalarına karşın Katolik din adamlarının başarılarının sınırlı olması ile izah edilebilir. Elbette bunda şaşılacak bir taraf yoktur. Çünkü Katolik din adamları bir tarafında İslam'ın güçlü bir şekilde varlık gösterdiği, diğer tarafında da gerek Ermeni ve gerekse Gürcü Kiliseleri gibi burada asırları devirmiş bir kilise teşkilatının içerisine sokulmuşlardı ve bu ortam içerisinde başarı elde edebilmeleri fevkalade zordu. Bu açıdan bakıldığında Katolik din adamlarının XIII. yüzyılda Kafkasya'da elde ettikleri kazanımın, hemen kuzeyde, Deşt-i Kıpçak'taki Katolik misyonerlerin başarılarının³⁰ gölgesinde kaldığını söylemek gerekir. Bununla birlikte Kafkasya'daki Katolik misyonerler XIV. yüzyıla çok daha dinamik bir vaziyette adım atacaktı.

Katolik din adamları XIV. yüzyıl ile birlikte doğu bölgelerdeki misyonerlik çalışmalarını çok daha sistematik bir hâle getirdiler. Bunda elbette bu dönemde sadece din adamlarının değil, tüccarları da içine alan geniş bir kesimin doğu ile bağlarını topyekûn bir şekilde kalkındırmalarına neden olan şartların etkisi vardı. Ancak mesele kilise olunca elbette öncelikle zikredilmesi gereken kişi Papa XXII. Johannes'ti. O, Ortadoğu'da Haçlı varlığının tamamen ortadan kalktığı bir dönemde, doğudaki Hıristiyan varlığının en güçlü bir şekilde Kafkasya'da temsil edildiğini görüyor ve bundan ötürü Kafkasya'ya büyük önem veriyordu. Dahası burada Katolik

²⁹ D. Sinor, "The Mongols and Western Europe", *A History of the Crusades*, Vol. III, ed. H.W. Hazard, The University of Wisconsin Press 1975, s.533.

³⁰ Deşt-i Kıpçak'taki Hıristiyan misyonerlere dair bk. Richard, "Les Missions au Nord de la Mer Noire", "Les Missions au Nord de la Mer Noire (XIIIe-XVe Siecles)", *Il Codice Cumanico e il Suo Mondo*, ed. P. Schreiner, F. Schmieder, Roma 2005, s.231-246; J. Richard, "La Papauté et les missions catholiques en Orient au moyen age", *Melanges d'archéologie et d'histoire*, T. 58/ 1941, s.251 vd.; N.İ. Şçavaleva, "Kievskaya Missiya Pol'skih Dominikantsev", *Drevneyšie Gosudarstva na Territorii SSSR, Materialı i İssledovaniya 1982 god*, İzdatel'stvo Nauka, Moskva 1984, s.139-151; J.R. Sweeney, "'Spurred on by the Fear of Death': Refugees and Displaced Populations during the Mongol Invasion of Hungary", *Nomadic Diplomacy, Destruction and Religion from Pasific to the Adriatic*, ed. M. Gervers and W. Schleppe, Toronto 1994, s.38, 39; P. Jackson, *The Mongols and the West*, s.17.

din adamları da bir şekilde varlıklarını sürdürüyorlar ve böylelikle yeni bir atılım için birer sıçrama noktası teşkil ediyorlardı. Bu açıdan bakıldığında Kafkasya'daki Hıristiyan idare ve topraklarındaki Katolik kiliseler Müslüman bir okyanusun içindeki bir Hıristiyan adası gibi görünüyordu. Bu adanın Katolikleştirilmesi ve batı ile temasının daha da artırılması Katolik batının doğudaki siyasi çıkarlarının devam ettirilmesi için son derece önemliydi.

Kafkasya'daki Katolik misyonerliğinde iki grup etkiliydi. Bunlardan birisi olan Fransiskanlar, Karadeniz'in kuzeyindeki sahayı *Tartaria Aquilonaris* adı ile bir misyonerlik sahası olarak belirlemişlerdi ve Altın Orda Hanlığı'nın başkenti Saray'ı da merkez haline getirmişlerdi. Etki sahaları buradan Kırım'a ve Terek ve Kura boylarına kadar uzanıyordu. Bu teşkilat son derece iyi örgütlenmiş bir yapıydı. Sadece Kerson ve çevresindeki alanda yetmiş Katolik kilisenin bu teşkilata bağlı olduğuna bakıldığında *Tartaria Aquilonaris*'in ne denli iyi örgütlendiği tahayyül edilebilir³¹. Bu bölgenin hemen güneyinde yer alan saha ise *Tataria Orientis* adıyla geçiyor ve merkezini Tebriz üstleniyordu. Bununla birlikte Papa XXII. Johannes Asya'daki Katolik misyonunu daha düzenli bir hale getirme gayreti karşısında Tebriz'deki Katolik kilise merkezi 1318'de Sultaniye'ye taşındı³² ve bunu bölgedeki diğer kiliselerle ilgili daha başka düzenlemeler takip etti. Bu yıllarda kaleme alınan *De locis Fratrum Minorum et Fratrum Praedicatorum in Tartaria* (Tatarya'daki Fransiskan ve Dominiken mevkileri üzerine) adlı listede Sultaniye'ye bağlı bu kiliselerin adı zikredilir. Bu belgeye göre Kafkasya'da yer alan Katolik kiliseleri Tiflis, Borçka veya Çoruh üzerindeki Yeniol'a tekabül eden Porsico, Erivan'ın kuzeybatısındaki bir nokta olan Carpy ile Ağrı'ya tekabül eden Karakilise'ydi³³.

³¹ Söz konusu yapılanma ve Kafkasya'daki Fransiskan kiliseleri ile ilgili bk. J. Glazik, "Missionary Work of the Mendicants Outside Europe", *History of the Church*, Vol. IV, eds H. Jedin and J. Dolan, s.395-396; C.R. Beazley, *The Dawn of Modern Geography*, s.238; J.P. Hevert, *Orthodoxy Abroad: John XXII and Global Christendom*, Unpublished Phd Thesis, University of North Carolina, Chapel Hill 2016, s.124-125.

³² J. Glazik, "Missionary Work of the Mendicants Outside Europe", s.398; J.P. Hevert, *Orthodoxy Abroad: John XXII and Global Christendom*, s.90.

³³ Girolamo Golubovich, *Biblioteca Bio-Bibliografica Della Terra Santa Dell Oriente Francese*, Tomo II, Firenze 1913, s.72 (Bu yayına ulaşmamı sağlayan Hamburg Üniversitesi'nden Mustafa Altuğ Yayla'ya teşekkür ederim). Ayrıca bk. J. Preiser-Kapeller, "Civitas Thauris: The Significance of Tabriz in the Spatial Frameworks of Christian Merchants and Ecclesiastics in the 13th and 14th Centuries", *Politics, Patronage and the Transmission of Knowledge in 13th-15th Century Tabriz*, ed.J. Pfeiffer, Brill Publishing, Leiden 2014, s.281.

Papa XXII. Johannes'in Sultaniye'deki düzenlemesi esas itibari ile doğudaki Katolik misyonlara ilişkin atılımının sadece bir başlangıcıydı. Nitekim bu karardan hemen sonra Kafkasya'daki Katolik faaliyetlerinde ciddi bir yükseliş kendisini gösterdi. 1321'de Gürcistan Kralı'na gönderdiği mektubunu bu gayretinin bir başlangıcı olarak değerlendirmek mümkündür. *In simus super* başlıklı bu mektubunda Papa tüm dünya Hıristiyanlığının Katoliklik çatısı altında toplanması gerektiği gibi esasen Papalığın sürekli olarak tekrarladığı politikasını muhatabına iletiyor ve gönderdiği heyetleri kibarca kabul edip onlara yardımcı olmasını istiyordu³⁴. 1321'de Ermenistan ve Gürcistan'daki Katolik kiliselerinin başına Camerinolu François'i getirdi³⁵ ve onun ölümünden sonra yerine Porgolu Bartholomeaus geçti. Hatırası XV. yüzyılda bile canlı olan bu din adamının³⁶ 1330'daki vefatının ardından ise bu makamın yeni sahibi Floransalı Johannes oldu³⁷. Bu kilisenin altında ise, yukarıda isimleri zikredilen daha başka kiliseler bulunuyordu. Süreç, İzmir'in 1330'larda Türklerin eline geçmesi Papalığın buradaki din adamlarını Kafkasya'ya sevk etmesiyle bir anda değişti. 1330'da Elbruz dağlarına gönderilen William ile yukarıda adı geçen Floransalı Johannes de bunlardandı ve bölgede önemli faaliyetlerde bulunmuşlardı³⁸. Bernard ve Peter adlı din adamları ise ahalisi büyük oranda Abazalardan oluşan Sevastopolis'teki piskoposluğun kurucularıydı ve buradaki kilise sonraki yıllarda buraya gelen diğer din adamlarının çabalarıyla güçlenerek devam etti³⁹. Buradaki din adamlarının bilhassa Abazalar üzerinde etkili olduğu

³⁴ J.P. Hevert, *Orthodoxy Abroad: John XXII and Global Christendom*, s.110-111.

³⁵ J. Richard, *La Papauté et les Missions D'Orient au Moyen Age*, s.184.

³⁶ Özcan, "Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes ve Libellus de Notitia Orbis Adlı Eserinden Bazı Parçalar", s.151.

³⁷ T. Tsiklanadze, T. Karchava, G. Kavtaradze, "Towards the Clarification of the Identity and Sphere of Activities of the Missionaries who Visited the Orient and Georgia in the 14th Century", *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences*, Vol. 3/ 3, 2009, s.187; J.P. Hevert, *Orthodoxy Abroad: John XXII and Global Christendom*, s.119.

³⁸ J. Richard, *La Papauté et les Missions D'Orient au Moyen Age*, s.185-186; C.R. Beazley, *The Dawn of Modern Geography*, s.214, 289; M.W. Baldwin, "Missions to the East in the Thirteenth and Fourteenth Century", s.505; J. Preiser-Kapeller, "*Civitas Thauris: The Significance of Tabriz*", s.286; T. Tsiklanadze, T. Karchava, G. Kavtaradze, "Towards the Clarification of the Identity and Sphere of Activities of the Missionaries", s.187; J. Preiser-Kapeller, "Zwischen Konstantinopel und Goldener Horde: Die byzantinischen Kirchenprovinzen der Alanen und Zichen im Mongolischen Machtbereich im 13. und 14. Jahrhundert", *Caucasus during the Mongol Period-Der Kaukasus in der Mongolenzeit*, ed. J. Tubach, S.G. Vashalomidze and M. Zimmer, Wiesbaden 2012, s.206.

³⁹ C.R. Beazley, *The Dawn of Modern Geography*, s.313, 479; J. Richard, *La Papauté et les Missions D'Orient au Moyen Age*, s.178-179, 182; M.W. Baldwin, "Missions to the East in the Thirteenth and Fourteenth Century", s.506; T. Tsiklanadze, T. Karchava, G. Kavtaradze, "Towards the Clarification of the Identity and Sphere of Activities of the Missionaries",

anlaşılmaktadır⁴⁰. Katolik din adamlarının faaliyette buldukları alanlar sadece Ermenistan ve Gürcistan ile kuzeyindeki deniz kıyısı kentleri ile sınırlı değildi. Katolik misyonerler Alanlar arasında da faal oldukları⁴¹ gibi Çerkesler de Katoliklerin dikkatini çekiyordu. Papa XXII. John'un, kaynaқта *rex Czyccorum* yani Çerkeslerin Kralı unvanıyla geçen Versacha'ya Katolikliğe davet eden bir mektup göndermesi gerçekten dikkat çekicidir ve Çerkeslerin sadece dinî olarak değil, aynı zamanda siyasî olarak da dikkat çekiyor olmaları açısından önemlidir⁴². 1350'lerin sonlarında ise Çerkesler arasında Cosma adlı bir Fransisken din adamı Katolik Hıristiyanlığını vaaz ediyor ve çevresine bir kitle toplamaya çalışıyordu⁴³. Yine Papa VI. Clement, bir Ceneviz kolonisi olarak dikkat çeken Matrica'ya 1346'da Johannes adlı bir Fransisken papazını göndererek bu bölgedeki Çerkesler üzerinde de etki kurmaya çalışıyordu. Coppa'da ise Fransisken rahipleri etkiliydi ve varlıklarını kentin iç kesimlerindeki dağlık kesimlerde yaşayan halk üzerinde de hissettiriyorlardı⁴⁴. 1333'te ise Camerinolu François ile İngiliz asıllı Richard Vosporo'da faaliyet gösteriyorlardı⁴⁵. Katolik din adamları Kafkasya'nın iç mıntıklarına da nüfuz etmeyi başarmışlardı. Dağıstan ve Kaytak toprakları ile daha başka noktalar ile Tarki ve Macar kenti gibi yerleşim birimleri Katolik din adamlarının ulaşım faaliyet gösterdikleri sahalardı⁴⁶.

Papa XXII. Johannes zamanında Kafkasya'daki Katolik faaliyetlerinin bir diğer cihetini ise Ermenistan ve Azerbaycan'daki faaliyetler oluşturuyordu. Ancak buradaki faaliyetlerin odak noktası Hıristiyanlığı Katolik nizama göre yaymak değil, zaten Hıristiyan olan bir ahalinin Katolikleştirilmesiydi. Bundan ötürü buradaki teşkilat da buna göre daha farklı bir karaktere sahip olmuştu. *Fratres de Majori Armenia Unitores* (Büyük Ermenistan'dan

s.187; *Assays from the History of Georgia Abkhazia*, eds. J. Gamakharia, T. Beradze, T. Gvantseladze, Tbilisi 2011, s.154.

⁴⁰ C. Delacroix–Bestier, *Les Dominicains et la Chrétienté Grecque*, s.20.

⁴¹ J. Preiser-Kapeller, "Zwischen Konstantinopel und Goldener Horde", s.206.

⁴² E.S. Zevakin – N.A. Pençko, "Oçerki po İstorii Genuezskih Koloniy na Zapadnom Kavkaze", s.119; J. Richard, *La Papauté et les Missions D'Orient au Moyen Age*, s.231; J. Preiser-Kapeller, "Zwischen Konstantinopel und Goldener Horde", s.207.

⁴³ J. Richard, *La Papauté et les Missions D'Orient au Moyen Age*, s.241; C. Delacroix–Bestier, *Les Dominicains et la Chrétienté Grecque*, s.129.

⁴⁴ E.D. Felitsin, "Nekotorie Svedeniya o Srednevekovih Genuezskih Poseleniyah v Krimu i Kubanskoy Oblasti", *Kubanskoy Sbornik*, T.5/ 1899, s.15; E.S. Zevakin – N.A. Pençko, "Oçerki po İstorii Genuezskih Koloniy na Zapadnom Kavkaze", s.120-121; J. Richard, *La Papauté et les Missions D'Orient au Moyen Age*, s.249.

⁴⁵ J. Richard, *La Papauté et les Missions D'Orient au Moyen Age*, s.231, 234, 237, 239; C. Delacroix–Bestier, *Les Dominicains et la Chrétienté Grecque*, s.25, 435.

⁴⁶ J. Richard, *La Papauté et les Missions D'Orient au Moyen Age*, s.129, 243, 247, 251-252.

Üniatör Kardeşler) adlı bu birim, köklerini Papa XXII. Johannes zamanındaki gayretlerden alsa da Papalık tarafından resmiyette kabulü ancak 1356'da gerçekleşti. Bu yapı doğrudan doğruya Ermenilerin Katolikleştirilmesi çabasını sürdüren bir oluşumdu ve merkezi Nahçıvan idi⁴⁷.

Kafkasya'daki kiliselerin etkilerinin büyümesi zaman içerisinde onların taltif edilmelerini de beraberinde getiriyordu. Bunlardan ilki 1320'da piskoposluk merkezi haline getirilen Maraga piskoposluğu ve bunu 1320'de Tiflis ile 1333'te Vosporo ve 1356'da Nahçıvan kiliselerinin piskoposluğa dönüştürülmesi takip etti⁴⁸. Bunlar da kendi bölgelerinde kiliselerin oluşturduğu alt birimlere ayrılıyordu. Mesela bu yıllarda başında Thomas adlı bir Ermeni Katolik din adamının bulunduğu Nahçıvan Piskoposluğu, çevresindeki 50 civarındaki Katolik kilisesine merkezlik yapıyordu⁴⁹. Buralar aynı zamanda birer okul olarak da çalışıyordu. Bizzat Papa XXII. John'un talimatı ile kurulan Ermenistan'da Katolik din eğitimi yapan bu okullar yoluyla Katolik Ermeni din adamlarının yetiştirilmesinin önü açılmış ve böylelikle Van'a kadar olan bölgelerde Katoliklik belirli bir güç kazanmıştır⁵⁰. Bu okuldan yetişen pek çok din adamı sadece Kafkaslarda değil, aynı zamanda İran ve civarındaki ülkelerde de faaliyet göstermişlerdir. Mesela bunlardan Ermeni asıllı Daniel adlı din adamı 1346'da Basra kilisesinin başında bulunuyordu⁵¹. Bu kilise XV. yüzyılın başlarında bile son derece etkili. Nitekim Sultaniyeli Johannes'e göre burada 600 kişi eğitilmişti⁵². Bu din adamları sonrasında kendi memleketlerinde bizzat kendi dillerini kullanarak Katoliklik vaaz ediyorlar ve bu şekilde misyonerlik faaliyetlerini çok daha etkili bir şekilde yerine getiriyorlardı. Yine Ermeni Jean, Qrnalı Jacques, Chiarili Jean ve daha başkaları çeşitli belgelerde adları

⁴⁷ J. Richard, *La Papauté et les Missions D'Orient au Moyen Age*, s.286; J. Glazik, "Missionary Work of the Mendicants Outside Europe", s.398; J. Preiser-Kapeller, "*Civitas Thauris: The Significance of Tabriz*", s.288.

⁴⁸ C.R. Beazley, *The Dawn of Modern Geography*, s.207, 214; J. Preiser-Kapeller, "*Civitas Thauris: The Significance of Tabriz*", s.286; J.P. Hevert, *Orthodoxy Abroad: John XXII and Global Christendom*, s.119.

⁴⁹ J. Richard, "La Papaute et les missions catholiques en Orient au moyen age", s.264; J. Preiser-Kapeller, "*Civitas Thauris: The Significance of Tabriz*", s.288; M.W. Baldwin, "Missions to the East in the Thirteenth and Fourteenth Century", s.510. Adı geçen din adamı ile ilgili olarak ayrıca bk. J. Richard, *La Papauté et les Missions D'Orient au Moyen Age*, s.235-236.

⁵⁰ C.R. Beazley, *The Dawn of Modern Geography*, s.211, 244.

⁵¹ J. Richard, "La Papaute et les missions catholiques en Orient au moyen age", s.265/ 1dn.

⁵² A.T. Özcan, "Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes ve Libellus de Notitia Orbis Adlı Eserinden Bazı Parçalar", s.151.

geçer⁵³. Bunun yanında Sultaniyeli Johannes İtalya'da eğitim alıp daha sonra Çerkes topraklarına gelip burada din adamı olarak varlık gösteren Çerkes Jean adlı bir din adamından bahseder⁵⁴. Elbette bu tür kimseler sadece Jean ile sınırlı değildi⁵⁵.

Kafkasya'daki Katolik misyonerlik hareketleri XIV. yüzyılın ikinci yarısından sonra zayıflamaya başladı. Papalık 1370'lerde dahi Kafkasya'ya pek çok din adamı göndermeye devam etmişse⁵⁶ de bölgedeki kiliseler birer birer kapanıyordu. Nitekim Maraga piskoposluğunun 1384, Sebastopolis piskoposluğunun 1472, Tebriz piskoposluğunun 1476 ve Tiflis piskoposluğunun ise 1507'den sonra varlığını devam ettirdiğine ilişkin elde bilgi yoktur. Bu durumun ortaya çıkması ile ilgili kara veba salgınından ve Katolik kilisesindeki *şizmaya* varıncaya dek pek çok görüş öne sürülmüştür. Ancak gerekçenin, Avrupalıların bu bölgelere ulaşmalarının ve burada barınabilmelerinin önüne geçen gelişmelerin, yani İlhanlıların sukutundan Osmanlıların Kafkasya'ya doğru genişlemeleri ile Batı dünyasının Kafkasya'dan çekilmesine varıncaya kadar çok yönlü bir nedenler silsilesine bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Elbette din adamları tüccarlardan daha çok direndiler ve Katolik misyonerler Türklerin Ceneviz kolonilerini ele geçirmesinden sonra bir süre daha varlıklarını sürdürmeyi başardılar⁵⁷. Mesela XV. yüzyılın ikinci yarısı simalarından Josaphat Barbaro Kafkaslarda Katolik din adamlarının kimi etkinliklerinden bahseder. Ancak onun satırları onların çok zor durumda kaldıkları bir döneme tesadüf etmektedir⁵⁸.

Artık asıl sorulması gereken soruyu şimdi ifade etmenin tam da vaktidir: Katolik din adamlarının Kafkasya'daki varlıkları genel olarak ne netice vermiştir? Katolik din adamları, Kafkasya'da önemli başarılar elde etmişlerse de bunların kalıcı bir netice verecek bir seviyeye çıkmadığı açıktır. Nitekim Sultaniye piskoposu Johannes, Katolik misyonlarının devam ettiği bir dönemde XV. yüzyılın hemen başlarında kaleme aldığı eserinde Fransisken ve Dominiken din adamlarının misyonerlik faaliyetlerinde buldukları Çerkesler arasında daha çok Ortodoksluğun hâkim olduğunu

⁵³ C. Delacroix–Bestier, *Les Dominicains et la Chrétienté Grecque*, s.436-437.

⁵⁴ A.T. Özcan, "Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes ve Libellus de Notitia Orbis Adlı Eserinden Bazı Parçalar", s.148.

⁵⁵ Bu kişi ile ilgili olarak bk. J. Richard, *La Papauté et les Missions D'Orient au Moyen Age*, s.246-249; C. Delacroix–Bestier, *Les Dominicains et la Chrétienté Grecque*, s.25-26.

⁵⁶ M.W. Baldwin, "Missions to the East in the Thirteenth and Fourteenth Century", s., s.504.

⁵⁷ E.S. Zevakin – N.A. Pençko, "Oçerki po İstorii Genuezskih Koloniy na Zapadnom Kavkaze", s.123.

⁵⁸ Josaphat Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, Çeviri ve Notlar: Tufan Gündüz, Yeditepe yay., İstanbul 2005, s.95, 97.

gösteren ifadeler kullanır⁵⁹. Bu husus diğer kaynaklarda da doğrulanır⁶⁰. Gürcüler için de aynı şey geçerliydi. Nitekim Sebastopolis patriği Petrus'un İngiltere'ye gönderdiği bir mektubunda Gürcülerin şizmatik geleneklerden, yani Ortodoksluktan, kopmadıklarını ifade ettikten sonra Katolik olmayan Gürcülerin Katolik mezarlığındaki mezar taşlarını kırmalarından sızlanır⁶¹. Karşımızdaki tablo bu açıdan bakıldığında başarısızlıkla bezelidir. Ancak bunu ifade ederken bu din adamlarının kendilerinden önce hiçbir Batılının teşebbüs etmediği bir şeye girişerek yüzyıllardır Ermeni ve Gürcü kiliselerinin hükmü altındaki topraklarda buldukları akıldan çıkarılmamalıdır. Bu açıdan bakıldığında Kafkasya'daki neticesiz deneyimin, girişimlerini destekleyebilecek şartların hazır olmadığı bir dönem ve coğrafyada sergilenmiş büyük bir cesaretin ürünü olduğunu vurgulamak gerekir.

⁵⁹ A.T. Özcan, "Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes ve Libellus de Notitia Orbis Adlı Eserinden Bazı Parçalar", s.147.

⁶⁰ E.S. Zevakin – N.A. Pençko, "Oçerki po İstorii Genuevskih Koloniy na Zapadnom Kavkaze", s.122; J. Preiser-Kapeller, "Zwischen Konstantinopel und Goldener Horde", s.208.

⁶¹ *Assays from the History of Georgia Abkhazia*, s.154.

BİBLİYOGRAFYA

Kaynaklar

“Ad Rusudem Reginam Georgiae Auxilia Contra Tartaros”, *Annales Ecclesiastici*, ab Augustino Theiner, Tomus 21, Parisiis 1870, s.224-226.

“Dominiken Misyoner Julian’ın Seyahati ile ilgili Metinler”, *Moğollar Avrupa’da, Moğolların Avrupa Seferinin Üç Tanığı*, Hazırlayan, Çeviren ve Notlandıran, A.T. Özcan, Kronik kitap, İstanbul 2020, s.51-85.

Josaphat Barbaro, *Anadolu’ya ve İran’a Seyahat*, Çeviri ve Notlar: Tufan Gündüz, Yeditepe yay., İstanbul 2005.

Girolamo Golubovich, *Biblioteca Bio-Bibliografica Della Terra Santa Dell Oriente Francescano*, Tomo II, Firenze 1913

Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi*, Tercüme ve Notlar E. Ayan, Kronik kitap, İstanbul 2018.

“Praecones Evangelici in Georgia”, *Annales Ecclesiastici*, ab Augustino Theiner, Tomus 21, Parisiis 1870, s.74-75.

“Rogat Georgiae Regem, ut Fratrem Jacobum de Russano redeuntem cum aliis Francibus Ordinis Minorum besigne recipiat”, *Bullarium Franciscanum Romanorum Pontificum*, Studio et Labore Fr. Joannis Hyacinthi Sbaraleae, Tomus I (Ab Honorio III ad Innocentium III), Romae 1759, s.101-102.

Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han’ın Sarayına Yolculuk (1253–1255)*, ed. P. Jackson, D. Morgan, çev. Z. Kılıç, Kitap yay, İstanbul 2010.

Simon de Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245–1248*, çev. E. Özbayoğlu, Daktav yay, Antalya 2006.

Sultaniyeli Johannes, *Timur’un Sarayında*, Eski Fransızca Aslından Çeviren ve Notlandıran A.D. Altunbaş, Kronik kitap, İstanbul 2020.

Araştırmalar

Arzhantseva, I., “The Christianization of the North Caucasus”, *Die Christianisierung des Kaukasus*, Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2002, s.17-26.

Assays from the History of Georgia Abkhazia, eds. J. Gamakharia, T. Beradze, T. Gvantseladze, Tbilisi 2011.

Baldwin, M.W., “Missions to the East in the Thirteenth and Fourteenth Century”, *A History of the Crusades*, Vol.V, eds. N.P. Zacour, H.W. Hazard, The University of Wisconsin Press 1985, s.452-518.

Beazley, C.R., *The Dawn of Modern Geography*, Vol. III, Oxford 1906.

Brooke, R.B., *Early Franciscan Government Elias to Bonaventure*, Cambridge University Press, Cambridge 1959

Delacroix-Bestier, C., *Les Dominicains et la Chrétienté Grecque aux XIVe et XVe Siècles*, Ecole Française de Rome, Rome 1997.

Felitsin, E.D., "Nekotorie Svedeniya o Srednevekovih Genuevskih Poseleniyah v Krimu i Kubanskoj Oblasti", *Kubanskoj Sbornik*, T.5/ 1899, s.1-32.

Gadlo, A.V., *Etničeskaya İstoriya Severnogo Kavkaza IV-X vv.*, İzdatel'stvo Leningradskogo Universitete, Leningrad 1979.

Glazik, J., "Missionary Work of the Mendicants Outside Europe", *History of the Church*, Vol. IV, eds H. Jedin and J. Dolan, s.391-400.

Hamilton, B., "Latins and Georgians and the Crusader Kingdom", *Al-Masaq*, Vol. 23/ 2, 2011, s.117-124.

Hamilton, B., "The Latin Empire and Western Contacts with Asia", *Contact and Conflict in Frankish Greece and the Aegean 1204-1453, Crusade, Religion and Trade between Latins, Greeks and Turks*, eds. N.G. Chrissis and M. Carr, Routledge Taylor and Francis Group, London 2016, s.43-62.

Hautala, R., "İstoričeskiy Kontekst Osnovaniya Katoličeskoj Eparhii Kumanii 1227 goda", *Zolotoordinskaya Tsivilizatsiya*, No. 7 / 2014, s.111-139.

Hevert, J.P., *Orthodoxy Abroad: John XXII and Global Christendom*, Unpublished Phd Thesis, University of North Carolina, Chapel Hill 2016.

Jackson, P., *The Mongols and the West*, Pearson-Longman Press, Harlow 2005.

Kern, A., "Der 'Libellus de Notitia Orbis' Iohannes III (De Galonifontibus) O.P. Erzbischofs von Sulthanyeh", *Archivum Fratrum Praedicatorum*, Vol.VIII/1938, ss.82-123.

Knobner, A., "Timur'un Yükselişi ve Batı'nın Diplomatik Cevabı", çev. M.Ş. Yüksel, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.18/2005, s.231-243.

Kovácz, S., "Bortz, A Cuman Chief in the 13th Century", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 58/ 3, 2004, s.255-266

Meserve, M.; *Türk*, çev. M.T. Akad, April yay., İstanbul, 2011.

Noonan, T.S., "Why Orthodoxy did not Spread among the Bulgars of the Crimea during the Early Medieval Era: An Early Byzantine Conversion Model", *Christianizing Peoples and Converting Individuals*, eds. G. Armstrong and I.N. Wood, Brepols Publishing, Turnhout, 2000, s.15-24.

Özcan, A.T., "Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes ve Libellus de Notitia Orbis Adlı Eserinden Bazı Parçalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 33/ S. 55, 2014, s. 121-162.

Özcan, A.T., “XV. Yüzyılın İlk Yarısına Ait Avrupa Kroniklerinde Yıldırım Bayezid İmajı”, *Uluslar arası Yıldırım Bayezid Sempozyumu Bildirileri*, Yayına Hazırlayanlar H.B. Öcalan ve Y.Z. Karaaslan, TTK yay., Ankara 2019, s.227-264.

Paşuto, V.T., “Polovetskoe Episkopstvo”, *Drevneyşie Gosudarstva Vostoçnoy Evropı*, Moskva 2011, s.573-581.

Pilipçuk, Ya.V., “Kumanskaya Episkopiya (Aspektı Politıçeskoj İstorii)”, *Kazahskoe Gosudarstvo i Evraziyskoe Prostranstvo: İstoriya i Sovremennost’*, *Sbornik Materialov XI Evraziyskogo Nauçnogo Foruma*, red. Z.E. Kabul’dinov, N.Y. Mayahmetov, D.A. Kausilov, K.O. Kazina, A.S. Orimbekova, Astana 2014 , s.285-289.

Preiser-Kapeller, J., “*Civitas Thauris*: The Significance of Tabriz in the Spatial Frameworks of Christian Merchants and Ecclesiastics in the 13th and 14th Centuries”, *Politics, Patronage and the Transmission of Knowledge in 13th-15th Century Tabriz*, ed.J. Pfeiffer, Brill Publishing, Leiden 2014, s.251-299.

Preiser-Kapeller, J., “Zwischen Konstantinopel und Goldener Horde: Die byzantinischen Kirchenprovinzen der Alanen und Zichen im Mongolischen Machtbereich im 13. und 14. Jahrhundert”, *Caucasus during the Mongol Period-Der Kaukasus in der Mongolenzeit*, ed. J. Tubach, S.G. Vashalomidze and M. Zimmer, Wiesbaden 2012, s.199-216.

Richard, J., “L’extreme Orient legendaire au Moyen Age: Roi David et Pretre Jean”, *Annales d’Ethiopie*, Vol.2/ 1957, s.225-244.

Richard, J., “La Papauté et les missions catholiques en Orient au moyen age”, *Melanges d’archeologie et d’histoire*, T.58, 1941, s.248-266.

Richard, J., “Les Missions au Nord de la Mer Noire (XIIIe-XVe Siecles)”, *Il Codice Cumanico e il Suo Mondo*, ed. P. Schreiner, F. Schmieder, Roma 2005, s.231-246.

Richard, J., *La Papauté et les Missions D’Orient au Moyen Age (XIIIe–XV siècles)*, Ecole Française de Rome, Roma 1977.

Sinor, D., “The Mongols and Western Europe”, *A History of the Crusades*, Vol.III, ed.H.W. Hazard, The University of Wisconsin Press 1975, s.513-544.

Sweeney, J.R.; “‘Spurred on by the Fear of Death’: Refugees and Displaced Populations during the Mongol Invasion of Hungary”, *Nomadic Diplomacy, Destruction and Religion from Pasific to the Adriatic*, ed. M. Gervers and W. Schleppe, Toronto 1994, s.34-62.

Şçavaleva, N.İ., “Kievskaya Missiya Pol’skih Dominikantsev”, *Drevneyşie Gosudarstva na Territorii SSSR, Materialı i İssledovaniya 1982 god*, İzdatel’stvo Nauka, Moskva 1984, s.139-151.

Tsiklanadze, T., Karchava, T., Kavtaradze, G., “Towards the Clarification of the Identity and Sphere of Activities of the Missionersies who Visited the Orient and

Georgia in the 14th Century”, *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences*, Vol.3/3, 2009, s.185-189.

Zevakin, E.S. – Pençko, N.A., “Oçerki po İstorii Genuezskih Koloniy na Zapadnom Kavkaze v XIII i XV vv.”, *İstoriçeskiy Zapiski*, T. 3/ 1938, s.72-129.